

Vortemælk, *Euphorbia*

Urter med hvid mælkesaft; de uanselige han- og hun-blomster sidder i en såkaldt »kop« omgivet af kraveformede, grønne eller gule kirtler. Familien er i vor flora repræsenteret med en halv snes arter.

SKÆRM-VORTEMÆLK, *Euphorbia helioscopia*, en lav lysegrøn plante med femgrenet skærm, der atter forgrener sig, og ægformede, savtakkede blade, er et almindeligt have- og markukrudt; GAFFEL-VORTEMÆLK, *Euphorbia peplus*, har 2–3 videre forgrenede hovedgrene og helrandede blade, alm. på dyrket jord; LIDEN VORTEMÆLK, *Euphorbia exigua*, med linieformede blade er et ikke sjældent sædukrudt på de sydlige øer. Skærm-vortemælk kom formentlig med kornavlen til Danmark allerede i oldtiden, liden vortemælk i nyere tid med urent sædekorn til det østlige Danmark, måske fra Pommern (1). Hvor der gror vortemælk, kan sås hvede, dér er jorden ikke udpint (1816; 2).

Vortemælk 1793ff, saften anvendt mod vorter ligesom saften af løvetand, med hvilken planten har mange navne fælles. *Brændeurt* o. 1300–1520, saften ætser huden; *ulvemælk* 1523–1821, forleddet nedsættende, *djævlemælk* 1642–1793, *vorteurt* 1648–1843; Als, *skademælk* 1648–1856, *fuglemælk* 1648–1804, *fandens mælk* 1648–1821; *farveurt* 1648–1804, sml. s. 346; *troldkonemælk* 1688–1804, *troldkvindemælk* 1769–1856, *tandurt* 1774; Vendsyssel, se s. 346, *fandens kærnemælk* 1789–99; MSjælland 1791, Ålborgegnen, NSjælland, *troldkonens kærnemælk* MSjælland 1791, *ulveurt* 1793–1863, saften »æder«, *troldurt* MJylland 1795, Ålborg, Vendsyssel, Lolland, Falster, *troldemælk* 1810–63, Lolland, Falster; *katterædder* 1820ff, Thy, Salling, Mors, Jegindø, efterled = testes (efter frugtens form), *troldabild* Sejrhø 1894, frugterne runde; *fandens kærnestang*, -stav Sønderjylland, Langeland, Ærø, Lolland – skærmen sammenlignet med kærnestaven i en smørkærne, i planten findes desuden rigeligt af en mælkevid saft, sml. *løvetand* bd. 4, *kærnestav*, *troldens kærnestav* og *troldkonens kærnestav* Sønderjylland, *djævelens kærnestav* Koldingegnen, *mælkebøtte* Øjylland, *fandens mælkebøtte* Øjylland, NSjælland, Møn, *mælkeurt*, Ærø, Falster, Møn, *mælkeblomst* og *kærnemælksblomst* Fyn; *djævlkløer* Thy, *kongestol* Holstebroegnen, VJylland, skærmen er fladt udbredt, *kattestol* Salling, ved Holstebro, *katteurt* Øjylland, *skadeurt* og *hønsegift* NSjælland, *snatblomst* Himmerland, *loppeurt* Falster,

vortebloomst Fyn, SØSjælland, *ringormebloomst*, -urt Bornholm, *væk-op* Djursland, sovende person kunne vækkes med saften dryppet i øjnene (o. 1875); *abild* Sundeved, *appelsintræ* Sønderjylland, efter de runde frugter, *kundskabens træ* VLolland, sml. nedenfor; *Sankt Hansurt* Fyn, *St. Oles løg* Thy vel fordi frugterne (»løgene«) udvikles omkring 24/6 og St. Oles, Olufsdag 29/7; *kaffebloomst* SFyn, børn har vel leget med frugterne som »kaffebønner«. (3).

KORS-VORTEMÆLK, *Euphorbia lathyris*, er kraftig, indtil meterhøj, blåduget, med aflange korsvis stillede blade og gaffelgrenet skærm; overvintrer grøn, blomstrer og dør det følgende år. Den blev dyrket som lægeplante ved klostre og kan »pludselig« dukke op i gamle haver og på gårdtomter (4).

Purgatoriekorn begyndelsen af 1400-t, frøene virker purgerende = afførende jf. *bugsmække* 1533, *skideurt* 1534 og *springkorn* 1533ff, sidste navne dog snarere efter de modne bugformede frugter, som springer (smækker) op; *springurt* 1619–o. 1700, *purgérkorn* 1840ff; *klosterplante* Sorøegnen, *adamsstav*, -frø Fyn hentyder til den stive vækst; *kundskabstræ* Agersø, sml. *abild* etc. ovenfor (5).

LITTERATUR: (1) 443 296f; (2) 516 5,148; (3) 689 1,571-73,575f; 634 12181 (Thy), 15191 (Himmerl.); (4) 540 43; 292 258f jf. 637 1951,193ff; (5) 689 1,576; 292 259.

LÆGEMIDLER

Gamle opskrifters 'Euphorbium' kan også gælde en blæretækkende mælkesaft af marokkansk vortemælk-art (*Euphorbia resinifera*).

Virker blodrensende og mod vattersot, men er en farlig giftplante (o. 1300; 1). Saften smøres på skurvet hoved, frø af kors-vortemælk indtages med honning i varmt vand mod forstoppelse; bestanddel af middel for sindssyge (begyndelsen af 1400-t; 2).

Christiern Pedersen 1533: kors-vortemælks saft kogt med svinefedt og myrra lægges på gamle bylder og kræftsår (81a), blomster og knopper kogt med eddike, olie og smør på spedalskhed (82a), knuste blade på St. Antoniusild = hudlidelse (83b).

Henrik Smid 1546ff (3): rodens yderskal lægges et døgn i mælk eller eddike, tørres, knuses og indtages med vin eller honningvand for at uddrive »al ond kolerisk vædske«, hjælper mod vattersot og trangbrystighed, for sidstnævnte lidelse tilsættes mastiks, fennikelvand eller destilleret vand af sisenbrand (en art mynte). –

Frøsaften af skærm-vortemælk virker afførende og urindrivende, udvortes kan alle arter fordrive skab, hår og vorter; af urt og rod fås en salve til skabet hoved. – Pulveriserede frø af kors-vortemælk indtages med vin for at sætte hele kroppen i bevægelse, foroven og forneden, udrenser flegma, koléri og melankoli. Bladsaften må ikke bruges indvortes; drikkes afkog af bladene i suppe af fersk kød, »driver det både oven og nedenu«. Mælkesaften blandet med olie gnedet modsols på øjenbryn og i panden

får hårene til at falde af, men man skal vogte sig for at få saften i øjnene eller ansigtet, den giver røde blærer. Anbringes saften i hul »ædt« tand, stilles smerte, men tandkødet skal beskyttes med voks; saften »brænder, fortærer og bortæder« vorter og overflødig kød.

Simon Paulli 1648, 313: kun saften anvendes, den gnides på vorter, efter at de blev skåret af med en ragekniv, skal også kunne fordrive fregner.

Skærm-vortemælk. (EH).

Saften af skærm-vortemælk er et stærktvirkende og ikke ufarligt afføringsmiddel (1743; 4).

En dej af saften blandet med mel lægges på smertende tand, til den falder ud (1595, 1872), saften gnides på tanden (1881) (5), mælkesaften smøres bag øret for tandpine (1774; 6), hovedpine og ørepine (VSjælland; 7).

Vortemælkolie gnides på hævede fødder; indgår i salve på hævede lemmer (8), »euphorbium« i salve for skurv (9). Klog mand lod ung pige stryge saften på fregner, men ansigtet svulmede op, siden kaldte man planten *troldemælk* (Lolland o. 1860; 10).

Saften gnides på vorter (11), det er et meget benyttet »middel«, dog vel navnlig blandt børn; efter at have smurt sig skal man gå til en korsvej og sige: Vorte, bliv borte! (Tårbæk; 12). Også anvendt på ringorm (Møn, Bornholm; 13), jf. s. 344. – »Euphorbium« indgår i råd for skæver = raktitis (14).

Planten betragtes som skadelig for kvæget; når køer æder skærm-vortemælk, får mælken en blålig farve (15).

Uld kan farves gul med bladene (16).

LITTERATUR: (1) 343 84,170; (2) 15 10,48,71; (3) 841 1577,37f; (4) 378 1916,153; (5) 82 82,107; (6) 452 2,129; (7) 438 301; 624 1,242; (8) 488o 235,250; 1008 1917,522; (9) 488o 177; (10) 783b; (11) 977 1767,166; 182 3.1,1805,144; 488o 314; (12) 679 1, 280; (13) 934 622 (1934); (14) 488o 246; (15) 398 1806,459f; 596 59; (16) 576 4,1799,397.

Cypres-vortemælk danser i grønt-kaffebrunt og karminrødt blinkende pailletskørter omkring den enlige strandtidsel, hvis totempæl løfter sig tornet og dunet af det blegeste alfeuld *Valdemar Rørdam*.

LITTERATUR: 789v 96.

Bingelurt, *Mercurialis*

ALMINDELIG BINGELURT, *Mercurialis perennis*, er en 20-40 cm høj skovplante med ru, takkede blade og om foråret uanselige grønne blomster på han- og hunplanter. På Fyn siges den at ødelægge anemonerne (1). ENÅRIG BINGELURT, *Mercurialis annua*, har firkantet stængel og glatte blade, blomstrer juli-august og er et sjældent haveukrudt.

Bingelurt 1648ff fra tysk, måske på grund af de testes-lignende spaltefrugter (bingel = bengel, ung mand), Simon Paulli 1648 (2) skelner

mellem hun- og hanplanter og anser fejlagtigt førstnævnte for at være hannen – »bingel, som har pung eller nosser«.

Stenbræk begyndelsen af 1400-t, blev brugt mod blæresten og indgik i blødgørende salver og klystere: *smørrod* o. 1450, *smørurt* slutningen 1400-t–1596; *hundekål* o. 1700 nedsettende ligesom *hundebloomst* Fyn, *snogerose* Fredericia-egnen, Fyn, *snogeurt* SØ og NSjælland, *sno-geblomst* Fyn SØSjælland; *skovgavler* 1878–1914, Fyn, sml. skvalderkål bd. 3; *skovlus* ØJylland om frugten, sml. snerre bd. 4, *størkeblomst* Fyn viser sig samtidig med fuglens ankomst; *herrekål* Sønderjylland, *fransk hyld* Fyn måske som modsætning til tysk hyld = skvalderkål, blev i Tyskland anvendt mod den franske syge = syfilis (3).

LITTERATUR: (1) 519 124; (2) 697 292; (3) 689 2,64–66; 107.

ANVENDELSE

Almindelig bingelurt blev i middelalderen sandsynligvis dyrket som kålerstatning, i hvert fald endnu i 1600-t (1) sml. nedenfor.

Som lægeplante synes alene enårig bingelurt at være anvendt (2): mod forstoppelse (o. 1300; 3), saften blandet med gåsefedt i øre for døvhed (begyndelsen af 1400-t, 4); kogt med roden af engelsød (bd. 1), tornrødder og svinefedt til brystplaster for hævelse (o. 1450; 5). Vindekokt virker afførende, uddriver urin og galde, kan også bruges som klyster; på alle »hede knuder og bylder« lægges den friske urt eller denne kogt med smør eller fedt (1546ff; 6). Bruges i klyster mod forstoppelse, saften skal kunne fjerne vorter, andre hævder, at man for tung-hørighed skal dryppe saften i ørerne og straks efter skylle den ud med gammel vin (1648; 2). Bladene anføres i farmakopeen 1772.

Roden giver afføring og opkastning og kvæget blodpis (7). Indgår måske i middel for hestens fibel (8).

Gnides hænderne med bingelurt og martsviol, kan de uden at skades stikkes i ild (ØJylland; 9). Roden farver blåt og violet, rodtrævlerne rødt (10). Planten anbefales 1800 som kålerstatning (11).

LITTERATUR: (1) 704 26; (2) 697 1648,291; (3) 343 54f,125; (4) 15 32; (5) 348b 44; (6) 841 1577,25; (7) 739 2,1800,681; 398 1806,888; 519 125 (Ringegnen); (8) 83 43; (9) 161 1906/23; 2214 (Nr. Snede) sml. 697 1648,293; (10) 398 1806,888 og 1821,1005; (11) 739 2,681.